

SLOBODA A VEDOMIE SLOBODY V ŠTRUKTÚRE A VÝVOJI SOCIALISTICKEJ OSOBNOSTI

IVAN BURAJ, Katedra marxisticko-leninskej filozofie, FFUK, Bratislava

Ľudská sloboda predstavuje veľmi zložitý, mnohorozmerný a mnohoaspektový sociálny fenomén, ktorý možno skúmať z rozličných hľadísk. Len pre ilustráciu:

Slobodu môžeme analyzovať z hľadiska rozvoja celej spoločnosti (spoločenská sloboda), i z hľadiska rozvoja jednotlivca (individuálna sloboda). Spoločenská sloboda sa ďalej delí na všeludovú, národnú, triednu, kolektívnu, skupinovú — v závislosti od jej konkrétneho nositeľa, alebo na ekonomickú, politickú, právnu, umeleckú, mravnú a pod. — v závislosti od sféry jej realizácie.

Problém slobody má tiež niekoľko aspektov. Najznámejšie sú tri takéto aspekty:

- a) sloboda človeka, resp. spoločnosti vo vzťahu k prírodnej nevyhnutnosti;
- b) sloboda v systéme spoločenských vzťahov;
- c) sloboda človeka vo vzťahu k sebe samému.

V tejto súvislosti hovoríme o slobode — v najširšom filozofickom zmysle slova — ako o uvedomelej vláde (v zmysle cieľavedomej a praktickej kontroly) človeka nad silami prírody, spoločnosti a nad samým sebou.

A pretože vedomie človeka je nevyhnutným komponentom každej ľudskej aktivity — a o to viac slobodnej činnosti — všetko, čo sme doposiaľ povedali o slobode, sa v plnej miere vzťahuje aj na vedomie slobody. Na druhej strane, obsah tohto vedomia sa absolútne nekryje s objektívnym obsahom slobody. Vedomie slobody je vždy o niečo pestrejšie, bohatšie a súčasne o niečo chudobnejšie ako skutočná sloboda. Pravdepodobne tento posledný spomínaný moment mal na mysli Hegel, keď vo *Fenomenológii ducha* hovoril o tzv. „nešťastnom vedomí“ otoka, ktorý je slobodný vo svojom vedomí, no nie je slobodný v sociálnej realite. Práve z toho istého dôvodu môže vedomie slobody predstavovať relatívne širší pojem ako reálna sloboda, pretože spravidla zahrnuje nielen vedomie nevyhnutnosti, ale aj mnohotvárnny duchovný život človeka — vrátane — rozličných (niekedy až neskutočných) predstáv, ideí, hypotéz, svet fantázie, vysnených želaní, prianí a pod. Z toho dôvodu obsah vedomia slobody treba chápať prinajmenšom v takej rozmanitosti ako obsah samotnej slobody.

Vo vertikálnej i horizontálnej rovine skúmania štruktúry osobnosti rozlišujeme nasledovné úrovne slobody a vedomia tejto slobody:

- „slobodu“ vedomia (slobodu poznania, slobodu vôle, slobodu voľby, atď.);
- tzv. vnútornú slobodu, t. j. sebaurčenie a sebaohraničenie voľby v súlade s poznáním a duchovným osvojením nevyhnutnosti;
- uvedomenú slobodnú praktickú činnosť osobnosti v určitej štruktúre spoločenských vzťahov, ktoré síce ďaleko prekračujú úzky rámec jej individuálneho bytia a vedomia, ale ktoré zároveň tvoria nevyhnutný fundament pre objektívnu a všestrannú realizáciu slobody človeka.

Našu štúdiu do tejto problematiky zahájime skúmaním vedomia slobody osobnosti.

Toto vedomie (ako ostatne — slobodu vcelku) charakterizuje „dvojaký“ vzťah k nevyhnutnosti:

- a) relatívna nezávislosť (sebaurčenosť) v systéme závislosti na nevyhnutných, vonkajších podmienkach,
- b) závislosť na týchto podmienkach v systéme relatívnej nezávislosti na objektívnej, vonkajšej nevyhnutnosti.

Vedomie chápané samostatne — ako subjektívna realita, disponuje určitou nezávislosťou, autonómiou — „slobodnosťou“ voči vonkajšej realite, čo mu dáva možnosť relatívne ľubovoľne operovať ideálnymi objektami a situáciami, vytyčovať si rôznorodé ciele a modelovať rozličné alternatívy činnosti, sebaregulovať a sebahodnotiť túto činnosť, jedným slovom — sebaurčovať sa. Navyše subjekt vedomia tým, že sa svojou praktickou činnosťou začleňuje do komplexu, reťazca objektívnych faktorov determinujúcich jeho bytie a vedomie, stáva sa zároveň bezprostredným nositeľom vlastnej sebadeterminácie. V tomto mechanizme sa aj skrýva „tajomstvo“ tzv. osobnostného prístupu k spoločenským javom, k slobode a k vedomiu slobody zvlášť. Jeho zmysel spočíva práve „... v zdôraznení úlohy vnútorného momentu sebaurčenia, vernosti sebe, a nie jednostranného podriadenia sa vonkajšiemu“. (1, s. 493)

To je jeden aspekt danej problematiky. Druhým, prínajmenšom rovnako dôležitým jej aspektom — ako sme už spomenuli — je závislosť vedomia slobody osobnosti na vonkajšej, objektívnej realite, a doplníme, že tiež závislosť tohto vedomia na subjektívnych možnostiach a schopnostiach individua. Konkrétne vedomie slobody je závislé a súčasne limitované:

1. charakterom spoločnosti, miestom a úlohou osobnosti v tejto spoločnosti, a tiež reálnymi možnosťami a prostriedkami, ktorými disponuje spoločnosť a jednotlivec;

2. systémom spoločenských noriem, požiadaviek, ideálov, hodnôt, právnych zákonov a predpisov, ktoré spolu s prvými vymedzujú vedomiu osobnosti vonkajšie hranice slobody voľby;

3. ďalej sú to ohraničenia, spojené s nedostatkom informácií, ktoré sú nevyhnutné pre prijatie toho či iného rozhodnutia;

4. a nakoniec sú to ohraničenia súvisiace so subjektívnymi kvalitami individua (biologickými, psychologickými, sociálnymi). (2, s. 346—347)

Okrem toho vedomie slobody — na rozdiel od „slobody“ vedomia chápanej jednoducho ako nezávislosť — predpokladá schopnosť individua sebaregulovať, sebakontrolovať, a keď je to nevyhnutné, aj rozumne sebaohraničovať svoju vôľu a konanie. „Sebaohraničenie“, ako najčastejšie nazývajú v marxistickej literatúre tento proces, znamená v prvom rade proces, keď sa individuum vedome zrieka a odmieta rozličné nesprávne, škodlivé, nepríjemné, alebo amorálne predstavy, názory, návyky, potreby, hodnoty atď. Bez tohto cieľavedomého sebaohraničovania by sa mohla osobnosť, ktorá má schopnosť takmer k neobmedzenému rozširovaniu svojich potrieb (3, s. 201), ľahko stať „otrokom“ týchto potrieb. Pochopiteľne, že vedomiu slobody, ako aj samotnej slobode osobnosti neprospejeva i druhá krajnosť, keď človek — či už vedome, alebo podvedome — neustále sebaohraničuje svoje subjektívne možnosti, schopnosti, potreby, prania a pod., ako je to napríklad v prípade náboženského fanatika. Sebaohraničenie v svojom pravom zmysle (ako jeden z konkrétnych

prejavov sebaurčenia človeka) plní nielen negatívnu funkciu, ale analogicky so slobodou obsahuje v sebe aj pozitívne momenty späté so sebazdokonaľovaním a s celkovým rozvojom osobnosti vo všetkých smeroch. V poslednom svojom význame sebaohraničenie je v podstate totožné s tzv. vnútornou slobodou osobnosti, ktorá vyjadruje „vládu človeka nad samým sebou, t. j. podriadenie svojich síl, schopností a pocitov rozumu a tým cieľom, ktoré zodpovedajú objektívnej nevyhnutnosti“. (4, s. 244)

Z uvedeného vyplýva, že i keď vonkajšia objektívna nevyhnutnosť nepodmieňuje vedomie slobody priamo, ale sprostredkované, nám ešte nedáva právo myslieť si, že takáto podmienenosť tu vôbec neexistuje. Koniec-koncov; čím iným sú potreby, záujmy, ciele, úlohy, hodnoty atď., ak nie tiež konkrétnym vyjadrením nevyhnutnosti vo vedomí a konaní subjektu? A preto nie náhodou Karol Marx charakterizoval napríklad potreby ako „vnútornú nevyhnutnosť“. (5, s. 86) Zároveň klasici marxizmu-leninizmu pokladali potreby za východiskový moment ľudskej aktivity, na základe ktorých sa formujú pocity, záujmy, motívy, úlohy, hodnoty, ideály, ciele a všetky ostatné fenomény ľudského vedomia.

Z nich sa k slobode — zo zmyslového hľadiska — najviac približuje cieľ. Ako je známe, individuum, jeho životný prejav je determinovaný nielen minulosťou a prítomnosťou, ale aj budúcnosťou — „spredmetnenou“ v obraze, modeli cieľa a prostriedkov k jeho uskutočneniu. Cieľ takto vystupuje ako významný faktor determinácie vedomia človeka a jeho slobody. Dá sa povedať, že cieľ sprevádza slobodu na všetkých etapách jej vývoja — začnúc uvedomením si nevyhnutnosti a končiac realizáciou slobody v cieľavedomej praktickej činnosti. To dovolilo V. I. Leninovi na úrovni vedomia postaviť znamienko rovnosti medzi slobodou a cieľom: „Sloboda = subjektivita, (alebo) cieľ, vedomie, snaha. (6, s. 171) Skutočne: aj cieľ, aj sloboda predpokladajú predovšetkým schopnosť človeka predvídať, anticipovať výsledky svojej činnosti. Zároveň cieľ a sloboda sa neobmedzujú len výsledkami poznávacej aktivity človeka, ale začleňujú do svojho obsahu aj momenty uvedomenej nevyhnutnosti a z toho vyplývajúceho vôľového úsilia subjektu realizovať vždy určitú konkrétnu činnosť a prostredníctvom tejto činnosti dosiahnuť vždy určitý konkrétny cieľ. Bez vynaloženia spomínaného vôľového úsilia realizovať prostredníctvom individua práve taký a nie hocijaký iný cieľ, by sloboda človeka stratila svoje vnútorné opodstatnenie a zmysel (motiváciu). Stručne povedané, osobnosť ľahostajná, indierentná k voľbe cieľov svojej budúcej činnosti sa môže sotva cítiť skutočne slobodnou.

Najzreteľnejšie sa však úzka spojitosť cieľa a slobody prejavuje v procese prechodu od subjektívneho k objektívnemu, od ideálneho k reálnemu, od možnosti k skutočnosti, slovom — v cieľavedomej praktickej činnosti. Len jej prostredníctvom môže dôjsť k určitému zosúladeniu vytýčeného cieľa s reálnym výsledkom činnosti. V praxi sa cieľ objektivizuje, „materializuje“ vo výsledku, ktorý je súčasne začiatkom kladenia nových cieľov alebo prostriedkov a s nimi súvisiacej slobody. Pritom cieľ participuje na tomto procese nie ako vonkajšia podmienka, ale ako vnútorne nevyhnutný moment praktickej činnosti človeka, a v tejto spojitosti ako zákon určuje povahu a spôsob jeho činnosti. (7, s. 188) Pravda, samotné ciele môžu mať rozličnú podobu, charakter: môžu byť konštruktívne, ale tiež deštruktívne, progresívne-regresívne, revolučné-konzervatívne, humánne-nehumánne atď. Z toho potom vyplýva, že aj charakter čin-

nosti ľudí je nielen rozličný, ale môže si byť aj priamo protikladný, a preto nie každá cieľavedomá, predmetno-praktická činnosť má zároveň charakter slobodnej praktickej činnosti.¹ Nazdávame sa, že hlavným objektívnym kritériom ich potenciálnej diverzifikácie by sa stala miera súladu, respektíve nesúladu danej činnosti s progresívnymi tendenciami rozvoja spoločenskej nevyhnutnosti. Tak napríklad v súčasných podmienkach vedecko-technickej revolúcie slobodnú prácu čoraz viac charakterizuje práca vysokokvalifikovaná, t. j. práca obsahujúca mnohotvárne funkcie a zahrnujúca rôznorodé druhy špecializácie a odbornosti, a prirodzene, tiež práca kolektívna a tvorivá. K týmto objektívnym ukazovateľom treba pridať aj subjektívne ukazovatele charakterizujúce slobodnú praktickú činnosť. A tu je nevyhnutné predovšetkým spomenúť také momenty, ako je individuálny obsah a individuálny charakter zamerania motívov a cieľov činnosti,² miera ich súladu s objektívnymi možnosťami a subjektívnymi schopnosťami osobnosti.

No pretože človek je v svojej podstate určovaný spoločenskými vzťahmi, aj stupeň jeho reálnej slobody bude v konečnom dôsledku závisieť ani nie tak od subjektívnych kvalít a schopností tohto človeka, ako skôr od konkrétneho charakteru a štruktúry danej spoločnosti, v ktorej rozličné individua majú tiež rozličné triedne a sociálne postavenie a plnia odlišné triedne a sociálne funkcie. Práve príslušnosť osobnosti k tej či onej triede, alebo sociálnej skupine vymedzuje základné hranice jej možností realizácie slobody v spoločenskej praxi. To isté sa dá aplikovať aj na vedomie slobody osobnosti. Vedomie existuje len ako vedomie reálnych ľudí, začlenených do určitej štruktúry spoločenských vzťahov. O čo rozvinutejšie sú tieto vzťahy, o to mnohotvárnejšou a bohatšou je aj sloboda osobnosti. Zároveň tým, že človek mení, pretvára spoločenské bytie a spoločenské vzťahy, mení sa a vyvíja i jeho vedomie — subjektívny svet jeho individuálnych potrieb, záujmov, poznatkov, pocitov, hodnôt, cieľov a pod. Preto aj vedomie slobody osobnosti sa stáva skutočným iba zásluhou a prostredníctvom spoločenskej praktickej činnosti — v takých sociálnych podmienkach, v ktorých sa môže objektivizovať a súčasne naplniť individuálne i spoločensky významným obsahom. Nepochybne jeho najvýraznejším prejavom bude uvedomenie si jednotlivcom progresívnych tendencií spoločenského rozvoja a pozitívne a cieľavedomé praktické sebaurčenie tohto individua vo vzťahu k nim.

Môžeme teda uzavrieť, že kategórie „sloboda osobnosti“ a „vedomie slobody osobnosti“ odrážajú v svojom mnohostrannom obsahu tak objektívne, ako aj subjektívne momenty, predpoklady. Objektívny základ slobody osobnosti a jej vedomia tvorí progresívny charakter spoločnosti a konkrétne miesto a úlohu človeka v štruktúre spoločenských vzťahov. Ich subjektívny rozmer vyjadruje zase schopnosť jednotlivca interiorizovať určitý „výsek“ objektívnej

¹ Na tomto mieste snáď nebude zbytočné pripomenúť si známe výroky K. Marxa a F. Engelsa, ktorí zdôrazňovali, že osobnosť „... nie je charakterizovaná len tým, čo robí, ale takisto tým, ako to robí...“, a preto „... k slobode patrí nielen to, čím žijem, ale takisto aj to, ako žijem, nielen to, že činím slobodne, ale taktiež to, že to činím slobodne.“ [8, s. 671; 9, s. 82]

² V tejto súvislosti sovietsky filozof E. I. Rudkovskij celkom oprávnené tvrdí, že bez uvedomeného a tvorivého vzťahu ľudí k práci by objektívne zmeny obsahu a charakteru práce v podmienkach vedecko-technickej revolúcie zostali len na úrovni predpokladov, nerealizovaných možností slobodnej činnosti. [10, s. 129]

nevyhnutnosti, „pretaviť“ ho do individuálne i spoločensky významných potrieb, záujmov, hodnôt, cieľov, postojov atď., a tiež schopnosť človeka realizovať, exteriorizovať tieto vnútorné stimuly a predpoklady slobody v svojej životnej praxi. Vychádzajúc z toho slobodu osobnosti budeme definovať ako uvedomelé predmetno-praktické ovládnutie (v zmysle exteriorizácie) a osvojenie (v zmysle interiorizácie) jednotlivcom reálnych podmienok svojho bytia (prírodných, spoločenských i vlastných) —, stupeň ktorých je do značnej miery determinovaný progresívnym rozvojom spoločenských vzťahov a tiež miestom a úlohou osobnosti v súhrne týchto vzťahov — s cieľom rozšírenia objektívnych a subjektívnych predpokladov nevyhnutných pre jeho sebauplatnenie, a v konečnom dôsledku nevyhnutných pre rozvoj spoločnosti vcelku. Vedomie slobody osobnosti by sme zasa mohli vymedziť ako špecifický druh a úroveň individuálneho vedomia človeka, ako sebareflexiu uvedeného stavu slobody, umožňujúcej individuu pochopiť svoje skutočné postavenie a funkciu v živote spoločnosti, a zvlášť uvedomiť si seba samého ako aktívneho subjektu (resp. spoluautora) v tvorbe spoločenských a individuálnych podmienok nevyhnutných pre jeho sebarealizáciu a za ktoré on sám pociťuje osobnú zodpovednosť.

Z daných definícií dosť jasne vyplýva, že oba tieto pojmy môžu nájsť svoje plnohodnotné, mnohostranné vyjadrenie až so vznikom socialistickej spoločnosti.

Socialistická revolúcia, ktorá oslobodzuje človeka od všetkých foriem ekonomického, politického a duchovného útlaku, zároveň likviduje hlavné príčiny rozporu medzi spoločnosťou a jednotlivcom, a týmto vytvára základné predpoklady pre uplatnenie pravej ľudskej individuality — slobody osobnosti. Socializmus zaručuje a súčasne zabezpečuje svojim občanom:

a) najdôležitejšie sociálno-ekonomické práva — právo na prácu, slobodnú voľbu zamestnania a profesie, právo na oddych, materiálne zabezpečenie v prípade choroby a v starobe;

b) reálne práva a slobody v politickej sfére — rovnoprávnosť občanov rôznych národov a národností, slobodu slova, presvedčenia, vierovyznania a azda to najvýznamnejšie právo — právo účasti pracujúcich, prostredníctvom organizácií Národného frontu, národných výborov, odborov a pod. — na riadení štátu;

c) široké, demokratické práva a slobody v kultúrno-duchovnej a vedeckej oblasti — právo na bezplatné vzdelanie, voľný prístup k literatúre a umeniu, k poznatkom vedy a techniky, atď.

Úmerne s rozvojom a upevnením socialistických spoločenských vzťahov, so zdokonalením systému socialistickej demokracie, so zblížením základných spoločenských a osobných záujmov, so zvýšením vzdelania a celkovej kultúry členov socialistickej spoločnosti sa vytvárajú ešte priaznivejšie podmienky pre rozšírenie práv a slobôd osobnosti. Súčasne však treba zdôrazniť, že existencia i tých najpriaznivejších spoločenských podmienok sama osebe neurobí človeka subjektívne slobodnejším. Priaznivé spoločenské podmienky tvoria len akýsi objektívne nevyhnutný základ, reálnu možnosť slobody osobnosti a vedomia tejto slobody. [10, s. 17] Aby sa táto možnosť stala skutočnosťou — to do značnej miery závisí aj od sociálno-politickej aktivity a iniciatívy samotného subjektu, od jeho osobných charakterových vlastností (cieľavedomosti, disciplíny, zodpovednosti a pod.), od jeho schopnosti využívať tieto vlastnosti v pro-

spech spoločnosti, slovom — od úrovne subjektívneho faktora. Preto, ak máme hovoriť o faktoroch pozitívne ovplyvňujúcich rozvoj slobody osobnosti a vedomie tejto slobody v súčasnom období socialistickej výstavby — popri známych objektívno-spoločenských premenách v ekonomickej, vedecko-technickej a sociálno-politickej oblasti — treba nevyhnutne spomenúť tiež o niečo menej rozpracované činitele, ako sú napríklad: spoločenská a individuálna zodpovednosť, disciplína a sebadisciplína, výchova a sebvýchova individua, jeho svetonázor, ideológia a pod. V tejto súvislosti je prirodzene nevyhnutné poukázať aj na kvalitatívne zmeny v postavení a úlohe každého zo spomenutých činiteľov v systéme socialistických spoločenských vzťahov.

V konkrétnej aplikácii na sociálnu zodpovednosť sa tieto zmeny prejavujú:

1. v prioritnom postavení spoločenskej zodpovednosti voči zodpovednosti individuálnej;

2. v rozšírení a prehĺbení významu osobnej zodpovednosti, a to v spojitosti s narastaním zložitých, zďaleka nie schematických úloh a situácií v živote každého jednotlivca;

3. v stanovení dialektickej jednoty medzi spoločenskou a osobnou zodpovednosťou na jednej strane, a medzi zodpovednosťou a slobodou na stranej druhej. Uvedená dialektická jednota sa v praxi uplatňuje napríklad v zásadách socialistického kolektivismu, ktoré predpokladajú — jednak osobnú slobodu a zodpovednosť každého člena kolektívu pri realizácii naliehavých spoločenských úloh, ako aj zodpovednosť kolektívu za vytvorenie podmienok nevyhnutných pre všestranný a harmonický rozvoj človeka, vrátane jeho slobody a zodpovednosti.

Vzrastajúce nároky a požiadavky kolektívu voči jednotlivcovi (a naopak) sa tiež prejavujú v neustálom zvyšovaní disciplíny a sebadisciplíny v živote socialistickej spoločnosti. Pochopiteľne, že aj disciplína plní za socializmu zásadne odlišnú funkciu ako napríklad v kapitalizme. Kým v buržoáznej spoločnosti disciplína stesňuje jeden z prostriedkov upevňovania vládnuceho postavenia vykorisťovateľských tried, vo vyspelej socialistickej spoločnosti, — kde vzťahy medzi ľuďmi sú čoraz častejšie založené na princípoch vzájomnej úcty, porozumení, spolupráce a zodpovednosti, predstavuje disciplína jednu z foriem upevnenia a ďalšieho zdokonaľovania socialistických spoločenských vzťahov. Okrem toho: ak za kapitalizmu je disciplína obyčajne „motivovaná“ strachom práceschopného obyvateľstva nestratiť zamestnanie (ako príklad tu môžu poslúžiť japonskí pracujúci, ktorí si zriedkavo dovoľia vybrať hoci aj dovoľenku len preto, aby si nenaštrbli svoju „povešť“ u zamestnávateľa), v socializme pracuje väčšina ľudí s vedomím, že od práce každého závisí úspech pracovnej skupiny, kolektívu a celej spoločnosti, a teda aj spokojnosť samotného individua. Uvedomelosť, dobrovoľné dodržiavanie stanoveného poriadku, prameniace z vnútorného presvedčenia, sociálna aktivita — také sú hlavné atribúty socialistickej disciplíny. Jej organickú súčasť tvorí sebadisciplína. O sebadisciplíne hovoríme vtedy, keď sa spoločenské, tak povediac vonkajšie požiadavky stanú vnútornými, osobnými normatívmi, podľa ktorých jednotlivec reguluje svoje správanie a konanie. Nie náhodou práve tu sa najvýraznejšie odhaľuje úzka spojitosť medzi disciplínou a slobodou: disciplína bez vedomia slobody je prinútením, a zase naopak, „sloboda“ bez uvedomelej disciplíny nie je nič iné ako voluntaristická svojvôľa. Z tohto hľadiska môžeme socialistickú disciplínu a sebadisciplínu interpretovať ako špecifický výraz, a tiež ako jednu

z podmienok realizácie slobody osobnosti, ktoré nútia človeka uvedomiť si potrebu pracovať pre spoločné blaho, a to tak v záujme rozvoja socialistickej spoločnosti, ako aj v záujme rozvoja seba samého. To prirodzene predpokladá kvalitatívne zmeny v myslení a konaní každého člena socialistickej spoločnosti.

Nie je tajomstvom, že na tomto poli zápasí socialistická spoločnosť azda s najsilnejším protivníkom — tzv. prežitkami minulosti — malomeštiactvom, pokrytectvom, egoizmom, ľahostajnosťou k spoločenskému majetku, rozkrádaním, úplatkárstvom, zneužívaním spoločenského postavenia a pod. Podrobná analýza týchto, v svojej podstate antispoločenských, a tým viac antisocialistických javov, by sa nesporne mohla stať témou samostatnej štúdie. Nedajú sa však, v súvislosti so skúmanou problematikou, ani obísť. Dovoľme si preto uviesť na ich margo niekoľko stručných poznámok.

Je všeobecne známe, že socializmus ako prvá veľká historická fáza novej, komunistickej spoločensko-ekonomickej formácie nevzniká vo vzduchoprázdne, ale obrazne povedané, rodíac sa koreni kapitalizmu zachováva si vo všetkých oblastiach života ešte isté „materinské znamienka starej spoločnosti, z ktorej lona vychádza“. (11, s. 20) Súčasne by ale bolo teoreticky chybné a prakticky škodlivé zvažovať vinu za všetky neduhy socialistickej spoločnosti na „materinské znamienka“ zdedené od kapitalizmu alebo ich pokladať jednoducho za „prežitky minulosti“ vo vedomí ľudí. K. U. Černenko na adresu podobných názorov poznamenal: „... Ak by sme mali všetky negatívne javy redukovať na ‚prežitky minulosti‘, tak by nám zo zorného uhla vypadli nedostatky, príčiny ktorých treba hľadať v súčasnej praxi, v chybách tých či iných pracovníkov“. (12) Táto cenná myšlienka sa opiera o skutočnosť, že vyspelý socializmus, ktorý sa už rozvíja na svojom vlastnom základe, zákonite plodí i určité, už jemu vlastné protirečenia, a tiež už jemu vlastné objektívne a subjektívne problémy a nedostatky, z ktorých určitá časť — ak sa tieto problémy a nedostatky neriešia včas alebo sa riešia pomaly, nedôsledne, či nesprávne — zase vyvoláva spomínané nedostatky socializmus. Napríklad, rozkrádanie majetku v socialistickom vlastníctve nachádza živnú pôdu všade tam, kde sa v nedostatočnej miere využívajú (či už z objektívnych alebo subjektívnych dôvodov) prednosti socialistických princípov riadenia, plánovania, kontroly, kde sa nesprávne uplatňuje systém socialistického rozdeľovania práce podľa jej množstva, spoločenskej užitočnosti a kvality, kde sa porušujú normy socialistickej zákonnosti, morálky a disciplíny, atď.³ No nech by príčiny tohto, alebo aj ostatných protispoločenských javov boli akokoľvek rôznorodé, ich podstata je rovnaká — všetky bez výnimky pôsobia doslova zhubne na najväčší „kapitál“ socialistickej spoločnosti, ktorým nepochybne je sociálna aktívita a iniciatíva pracujúcich v prospech celej tejto spoločnosti. Preto aj boj proti nim má zásadný politický význam.

V súčasnom období jedným z najefektívnejších prostriedkov v boji za odstránenie spoločenských neduhov v myslení a konaní jednotlivcov, ktoré ko-

³ V tomto smere sú veľavravné štatistické údaje poľských informačných zdrojov, ktoré viac ako pred rokom uviedli, že v celom Poľsku denne chýba na pracovisku 1,2 milióna zamestnancov, t. j. 10 % všetkých pracovníkov spoločenského sektoru, ale iba necelú polovinu z nich tvoria nemocní. Okolo 24 000 ľudí z celkového počtu neprítomných nemôže racionálne ospravedlniť svoju celodennú absenciu v zamestnaní. Priemerne 20 % pracovnej doby v závodoch nie je využívaná v dôsledku zlej organizácie práce, lajdáctva, ľahostajnosti, nízkej pracovnej disciplíny a pod.

niec-koncov brzdia ich vlastný rozvoj a prakticky im znemožňujú uvedomiť si vysoko povznášajúci pocit slobody, môže byť dôsledná realizácia princípov komunistickej výchovy ako jednotného systému organizačno-ekonomických, sociálno-politických a ideovo-morálnych faktorov a stimulov. Pre proces budovania socialistickej spoločnosti je všeobecne charakteristickou tendencia neustáleho rastu ekonomického potenciálu krajiny a celkové zvyšovanie materiálneho blahobytu ľudí. V tomto ohľade hlavnou strategickou úlohou a cieľom komunistickej výchovy v najbližšej i vo vzdialenejšej perspektíve musí byť, ako ukazoval ešte K. Marx „... kultivovanie všetkých vlastností spoločenského človeka a jeho vytváranie ako človeka s čo možno najbohatšími potrebami, pretože... na to, aby mohol mnohostranne užívať, musí byť schopný užívania, musí byť teda maximálne kultivovaný...“ (13, s. 354) Jadrom tohto procesu je výchova k uvedomelému a tvorivému vzťahu k práci ako prvej životnej potrebe. V tejto súvislosti si stačí pripomenúť Leninove slová adresované účastníkom prvých komunistických „subotníkov“, aby sme v plnej miere pochopili osobitný význam pracovnej výchovy pre rozvoj osobnosti a jej slobody: „... je to víťazstvo nad vlastnou zotrvačnosťou, nedisciplinovanosťou, malomeštiackou sebeckosťou,“ písal V. I. Lenin, „nad týmito zvykmi, ktoré zdedil robotník a roľník od prekliateho kapitalizmu.“ (14, s. 3f5)

V súčasnosti sa systém pracovnej výchovy najširšie uplatňuje v socialistic-kom súťažení pracovných brigád, kolektívov, ale i jednotlivcov, ktoré napomáha pri formovaní pozitívnych sociálnych kvalít pracujúcich, ako sú cieľavedomosť, tvorivé úsilie a iniciatíva, potreba pracovať pre blaho kolektívu, brigády, podniku, celej spoločnosti. Navyše človek, ktorý pocífuje spoločenskú užitočnosť svojej práce a nachádza v nej vnútorné uspokojenie, si nepochybne hlbšie uvedomuje aj zmysel svojho života, slobody a možnosti vlastnej sebarealizácie v spoločenskej praxi. To však predpokladá, aby sa do procesu formovania a výchovy socialistickej osobnosti zapojil sám subjekt, so svojou, z vlastného vnútra vychádzajúcou potrebou po neustálom sebarozvíjaní a sebazdokonaľovaní. Inými slovami, komunistická výchova nového človeka sa stáva efektívnou len vďaka vysokej aktivite individua zameranej na vlastnú sebahyčovu, t. j. na formovanie pozitívnych sociálno-psychologických a charakterových vlastností a kvalít, na spoluvytváranie rozumných potrieb, záujmov, hodnotových orientácií, tvorivých schopností atď., ktoré by ho spätne robili ľudsky bohatším a bytostne šťastnejším. V tomto zmysle možno sebahyčovu chápať ako jeden z účinných prostriedkov a predpokladov pre dosiahnutie vnútornej slobody osobnosti. Jej ďalším, o nič menej významným predpokladom, je tvorivé osvojenie si marxisticko-leninského svetonázoru.

Z individuálneho hľadiska je svetonázor nielen súhrnom všeobecných predstáv, názorov, pocitov, noriem, hodnôt, princípov a životných postojov, prostredníctvom ktorých sa subjekt ideálne zmocňuje skutočností, ale vystupuje tiež ako zvláštny prakticko-duchovný spôsob sebapoznania, sebaurčenia a sebahyčadrenia človeka. Svetonázor môže jednotlivca aktivizovať, prebúdzat v ňom ušľachtilé city a pozitívne ho usmerňovať v zápase o presadenie pokrokových, revolučných ideálov a tendencií, no môže ho aj deformovať, paralyzovať a okliešťovať, ako je tomu v prípade náboženského, alebo buržoázneho svetonázoru. Zároveň treba poznamenať, že nie každý svetonázor s rovnakou intenzitou pôsobí na vedomie a konanie človeka. Ako je známe, osobnosť si osvojuje svetonázor na úrovni bežného, filozofického i vedeckého vedomia. Čo sa týka

svetonázoru na úrovni bežného vedomia, tak tento svetonázor usmerňuje myslenie a správanie sa ľudí v každodenných, štandardných situáciách. Vyznačuje sa tým, že je založený na dielčích, životných poznatkoch a skúsenostiach o svete, a preto má fragmentárny, často nesúrodý a metafyzický charakter. Na rozdiel od tohto svetonázoru, filozofický svetonázor už svojou imanentnou povahou určuje hlavnú líniu konania človeka. Jeho veľká prednosť spočíva v tom, že umožňuje individuú zaujať určitý nadhľad v riešení zložitých osobných, resp. spoločenských problémov a posúdiť ich z rozličných aspektov a stránok. Takýto postoj však nesmie mať nič spoločné s abstraktným, nadčasovým, „filozofovaním“ nezainteresovaného pozorovateľa, ktorý by — parafrázujúc myšlienku K. Marxa — nebol súčasne aj autorom, aj hercom vlastnej drámy. Filozofický svetonázor v svojom pravom význame kladie pred človeka otázky, ktoré sa bytostne dotýkajú jeho každodenného života, ako sú napríklad otázky: Je človek slobodný vo výbere svojej činnosti, alebo je táto činnosť predurčená a riadená všemocným osudom, nadprirodzenými silami a pod.?; Aký má zmysel ľudský život?; V čom spočíva jeho základná hodnoty?; Čo je dobro a čo zlo?; Aké sú perspektívy spoločenského pokroku?

Snáď netreba ani zvlášť zdôrazňovať, že od charakteru odpovedí na tieto a im podobné otázky vo veľkej miere závisí spôsob sebaurčenia človeka vo svete, ako aj vzťah k sebe samému, a v konečnom dôsledku i stupeň jeho vnútornej slobody. Tak napríklad môže sa stať, že jednotlivci si na základe falošných predstáv o svete, spoločnosti, pomýlenej hierarchii hodnôt atď., vytýčajú také ciele, pre naplnenie ktorých mu chýbajú subjektívne možnosti a tiež objektívne podmienky a prostriedky. To vyvoláva u človeka pocity menejcennosti, plodí v ňom vnútorné konflikty a duševné traumy, ktoré často prerastajú do osobných tragédií. Takéto situácie sú charakteristické najmä pre kapitalistickú spoločnosť s prevládajúcim v nej buržoáznym filozofickým svetonázorom, ktorý jednostranne orientuje individuum — bez ohľadu na jeho triedny a sociálny status — na kult vecí, peňazí, osobnej prestíže. V protiklade s týmto, marxisticko-leninský svetonázor vedie človeka k správne mu pochopeniu svojho miesta a úlohy v spoločenskom pokroku, odhaľuje mu skutočné hodnoty a zmysel života, motivuje a usmerňuje jeho aktivitu pre voľbu reálnych prostriedkov a spoločensky významných cieľov a súčasne mu slúži ako spoľahlivý kompas pri praktickom pretváraní vonkajších a vnútorných podmienok vlastného bytia. Takto v marxisticko-leninskom svetonázore je akoby imanentne obsiahnutý moment vedeckosti a súčasne slobody.

Neoddeliteľnou súčasťou tohto svetonázoru je socialistická ideológia. A tu treba znova konštatovať, že na rozdiel od buržoáznej ideológie, ktorej hlavným cieľom je vytvárať a posilňovať v ľuďoch falošné vedomie, a tak odvádzať ich pozornosť od najaktuálnejších problémov a úloh súčasnej epochy, socialistická ideológia — vychádzajúc z poznania skutočných potrieb a záujmov pracujúcich — je dôsledne vedeckou ideológiou, pretože všestranne odráža objektívnu pravdu adekvátnu pokrokovým tendenciám spoločenského vývoja. Táto ideológia je zároveň hlboko humanistickou ideológiou, pretože obhajuje a presadzuje záujmy robotníckej triedy — najrevolučnejšej a najpokrokovejšej sociálnej sily v histórii ľudstva, usilujúcej o vybudovanie beztriednej komunistickej spoločnosti, kde najvyššou hodnotou sa stáva sám človek, jeho všestranný, harmonický a slobodný rozvoj. Nakoniec, vzhľadom na to, že táto ideológia objektívne vyjadruje základné záujmy a ciele všetkých členov socialistickej spoloč-

nosti, má socialistická ideológia výrazne demokratický charakter, čo jej dáva možnosť mobilizovať najširšie masy obyvateľstva k riešeniu najnaliehavejších úloh socialistickej výstavby. Ako sa už vyššie spomenulo — v súvislosti s protispoločenskými recidívami v myslení a konaní jednotlivcov — musí socializmus na tomto poli prekonať ešte nemálo ťažkostí a prekážok. A to je vcelku prirodzené. Presadzovanie socialistickej ideológie v každodennej praxi ľudí je vlastne neustálym bojom nového so starým, pokrokového s regresívnym, revolučného s konzervatívnym. No ako bolo zdôraznené na XVI. zjazde KSČ, strana a celá spoločnosť sa má pri prebojovávaní socialistických ideálov na čo a na koho opierať: „Rátame s reálnou, zdôvodnenou perspektívou, ktorú opierame o silu najcennejšiu — o iniciatívu uvedomelého človeka, pre ktorého sa socializmus stal naplnením jeho túžob. Človek, ktorý čerpá svoje odhodlanie a silu zo skutočnosti, že je slobodným, zvrchovaným vládcom, tvorcom i užívateľom všetkého bohatstva svojej zeme.“ (15, s. 57)

LITERATÚRA

1. RUBINŠTEJN, S. L.: Problémy všeobecnej psychológie. Bratislava 1978.
2. AFANASIEV, V. G.: Človek v upravení občestvom. Moskva 1977.
3. MJALKIN, A. V.: Sposobnosti i potrebnosti ličnosti. Moskva 1983.
4. MYSLIVČENKO, A. G.: Problema vnútornej svobody človeka. In: Človek v socialističeskom i buržoaznom občestve. Moskva 1966.
5. MARX, K.: Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844. Praha 1978.
6. LENIN, V. I.: Spisy. Zv. 38. Bratislava 1961.
7. MARX, K.: Kapitál I. Bratislava 1979.
8. MARX, K. — ENGELS, F.: Spisy. Zv. 29. Praha 1969.
9. MARX, K. — ENGELS, F.: Spisy. Zv. 1. Praha 1956.
10. RUDKOVSKIJ, E. I.: Svoboda i otvestvennosť ličnosti. Minsk 1979.
11. MARX, K.: Kritika Gothajského programu. Bratislava 1978.
12. ČERNENKO, K. U.: Sverjas s Leninym, dejstvuja po — leninski. In: Pravda, Moskva 23. 4. 1983.
13. MARX, K.: Základy kritiky politickej ekonómie. Rukopisy „Grundrisse“. Zv. I. Bratislava 1972.
14. LENIN, V. I.: Spisy. Zv. 29. Bratislava 1954.
15. XVI. zjazd Komunistickej strany Československa. Bratislava 1981.